

Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliğinde Yaratıcılık

Creativity in Psychiatric and Mental Health Nursing

Mahire Olcay ÇAM, Emel ÖZTÜRK TURGUT

ÖZET

Değişen yaşam koşulları ve beraberinde gelen yeniliklere, hem sağlık hizmetlerinin hem de bireylerin uyum sağlaması gerekmektedir. Yaratıcılıkla ortaya çıkan yeniliklerin sağlık alanında kullanımı yaygındır. Dolayısıyla sağlık hizmeti alan kişilere doğrudan ulaşan meslek olan hemşirelik için de yaratıcılık, önemli bir kavramdır. Özellikle ruh sağlığını koruma, geliştirme ve hastalıklarla müdahalede ruh sağlığı hastalıkları hemşirelerinin yaratıcılıklarını kullanmaları beklenmektedir. Böylece kendilerine ve hizmet verdikleri kişilere olumlu katkılar sunabilirler. Bu nedenle bu makalede, yaratıcılığın, ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği için önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, Mart-Nisan 2014 tarihlerinde Google Akademik arama motorunda; ScienceDirect ve Academic Search Complete (EBSCOHOST) veri tabanlarında literatür taraması yapılmıştır. Temel olarak 2005–2014 yıllarında yapılan araştırmalar incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Hemşirelik; ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği; yaratıcılık.

SUMMARY

Health services and also individuals should adapt to changing life conditions and innovations with them. Using innovation arise from creativity is common in healthcare field. So creativity is important for nurses which is the profession provides service directly to individuals that are service users. Especially psychiatric and mental health nurses are waited to use their own creativity skills for protecting and developing mental health and fighting against psychiatric diseases. Thus, they can offer positive contributions to themselves and service users. For this reason, importance of creativity in psychiatric and mental health nurses was dealt in the article. Within this scope, the current literature were reviewed by using Google Scholar search engine and, ScienceDirect and Academic Search Complete (EBSCOHOST) databases between March-April 2014. Mainly researches conducted in 2005–2014 were investigated.

Key words: Nursing; psychiatric and mental health nursing; creativity.

Yaratıcılık

Yaratıcılık, Türk Dil Kurumu'nda "her bireyde var olduğu kabul edilen, bir şey yaratmaya iten farazi yakınlık" olarak tanımlanmıştır. Pek çok kuramcı ve felsefeci tarafından ele alınan yaratıcılık başka bir ifadeyle, bir keşfe dayalı bir şekilde, eski olandan bağımsız ve farklı bir ürün (düşünce, deneyim, eser vb) ortaya koyabilme becerisidir.^[1,2]

Psikoloji kuramcılarının yaratıcılık yaklaşımlarında benzerlikler olduğu kadar birbirleriyle çatışan düşüncelerin de olduğu görülmektedir. Davranışçı (çağrışımçı) kuram, yaratıcılığın önceki deneyimlerin birleşmesi şeklinde oluştuğunu ve yeni durumlarda uygun olanların harekete geçirildiğini belirtirken, gestalt psikolojisi, yaratıcılığı bir durumu, yeni bir bütün içinde keşfetme olarak tanımlamıştır. Gestaltçılar, terapilerde farkındalık çalışmaları yaparken mutlaka yaratıcılığın kullanılması gerektiğini belirtmişler, sınırlanmış belli tekniklerin kullanılmasını önermemişlerdir.^[3,4] Freud, yaratıcılıkla nevrozların çıkış noktasının aynı olduğunu, bilinçdışı

çatışmaların egoya uygun çözümünde yaratıcılığın, uyumsuz çözümünde ise nevrozun ortaya çıktığını belirtmiştir. May ise eğer öyle olsaydı sanatçıların nevrozlarının psikanalizle tedavisi sonrasında bir daha yaratamamalarının söz konusu olacağını belirterek, Freudiyen yaklaşıma karşı çıkmış ve yaratıcılığın nevroz ürünü olmadığını savunmuştur.^[3,5] Maslow, kendini gerçekleştiren kişilerin özellikleri arasında yaratıcılığın olduğunu belirtirken, Rogers, kendini gerçekleştirme yolunda kişinin kendi değer yargılarıyla, kendini bütün olarak kabul ederek hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunu yaparken sabit seçimlere saplanıp kalmadan, değişim motivasyonlarını harekete geçirmeleri gerektiğini ifade etmiş, böyle kişilerin yaşamlarını özgür ve yaratıcı bir şekilde yaşayacaklarını savunmuştur.^[6]

Yaratıcılık, yeni bir şeye varlık kazandırma sürecidir. Kişilerin kendilerini gerçekleştirme edimlerinin dışavurumudur. Bu noktada dış dünya dikkate alınmalıdır. Çünkü dış dünya ve benlik arasında kesintisiz bir döngü bulunmaktadır. Dolayısıyla yaratıcılık öznel bir durum olarak genellenemez ve evrene özgü bir durumdur. Evrende yaratıcılık gücü asla tükenmeyecektir.^[5] Hemşirelerin tükenmeyecek olan bu gücü, hem kendilerinde hem de bakım verdikleri hastalarda açığa çıkarmaları ve yararlı bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bu durum özellikle; benliklerinde çatışmalar yaşayan, dış dünyanın gerçekliğinden kopabilen, toplumsal yaşamın gerektirdiği işlevselliklerini yitiren ve ötekileştirilen ruhsal hastalığı olan kişilerde kendini ifade etme, iç dünyanın dışavurum ve psikolojik iyi oluş yöntemi olarak düşünüldüğünde,

Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, İzmir

İletişim (Correspondence): Arş. Gör. Emel ÖZTÜRK TURGUT.
e-posta (e-mail): emel.ozturk@ege.edu.tr

Psikiyatri Hemşireliği Dergisi 2015;6(2):100-103
Journal of Psychiatric Nursing 2015;6(2):100-103

Doi: 10.5505/phd.2015.26349

Geliş tarihi (Submitted): 11.07.2014 **Kabul tarihi (Accepted):** 29.05.2015

ruh sağlığı ve hastalıkları hemşirelerinin yaratıcılığı kullanmalarının önemli olduğu düşünülmüştür. Bu derlemede yaratıcılığın alana katkıları ele alınmıştır.

Yöntem

Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliğinde yaratıcılığın önemini vurgulamayı hedefleyen bu derleme için; Mart- Nisan 2014 tarihlerinde Google Akademik arama motorunda “hemşire, yaratıcılık”; ScienceDirect ve Academic Search Complete (EBSCOHOST) veri tabanlarında “creative, creativity, nurse, psychiatric, nursing, mental health, mental illness” anahtar kelimeleri ile literatür taraması yapılmıştır. Verilerin güncel olması amacıyla ağırlıklı olarak 2005 ve sonrasındaki yayınlar incelenmiştir. Bu kapsamda 77 makale ve altı kitap incelenmiştir. Makalelerden derlemenin amacına uygun olanlar seçilmiştir. Sonuç olarak derleme; altı kitap, 21 derleme ve 12 nitel ve nicel araştırma makalesine dayanarak yazılmıştır.

Hemşirelikte Yaratıcılık

Gelişen teknoloji, sağlık alanına her geçen gün yenilikler ve değişiklikler getirmektedir. Dolayısıyla hemşirelerin karşılaştıkları yeni durum ve sorunlar için yeni çözümler bulmaları ve bu durumlara uyum sağlamaları gerekmektedir. Yaratıcılık ve onunla bağlantılı esnek, eleştirel düşünme ve kanıta dayalı çalışmalar, hemşireler için daha da önemli bir hale gelmektedir. Bilim ve sanattan oluşan hemşirelik mesleğinde yaratıcılık, bilimsel bilginin nasıl kullanılacağına dair fikirler verir. Sorunlara yaratıcı biçimde yaklaşan hemşireler çalışma alanlarında en iyi bakımı verebilecekleri koşulları oluştururlar. Yaratıcı hemşireler, kurumsal alanda hemşirelere güç kazandırır ve hemşirelik literatürüne, eğitimine katkı sağlarlar. Hem mevcut durumda verilecek hizmeti geliştirirler, hem de mesleğin gelişimine katkıda bulunurlar.^[2,7-9]

Hemşirelik bakımında müzik, resim, dans gibi yaratıcılığa dayalı uygulamaların yapılması, bakımın kalitesini etkilemektedir. Ruhsal/fiziksel sağlıkta ve pek çok alanda, hem toplum üyelerinin hem de sağlık çalışanlarının sağlığı için, yaratıcı çalışmaların olumlu etkileri görülmektedir. Bu nedenle, hemşirelik bakımında da yaratıcı girişimler kullanılarak hastaların bakımında bunların hizmete sunulması önerilmektedir.^[10-12] Hemşirelik Girişimleri Sınıflandırmasında (NIC) da sanat ve müzik terapileri yer almaktadır.^[13]

Yaratıcı hemşireler, gelecekteki sağlık bakım kalitesini yükseltecektir. Dolayısıyla hemşirelik eğitimleri de bu yönde düzenlenmelidir. Nitekim Amerika'daki eğitim uzmanları, hemşirelik eğitiminde yaratıcılığın önemini vurgulamaktadır. Yaratıcılığı geliştirmek adına hemşirelik eğitiminde, öğrencilere yaratıcı davranışları ortaya koyabilmeleri için özgür ortamlar sunulmalıdır. Sorunların farkına varmalarını sağlayan ve çözüm yollarına yönlendiren, soru sormalarına fırsat veren, yaratıcı düşünceyi destekleyen ve sanatsal faa-

liyetlerden yararlanan öğretim tekniklerinin kullanılması önerilmektedir.^[9,14-17]

Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Alanında Yaratıcılık

Yaratıcılık tarih boyunca ilahi bir güç, delilik ya da hayatın devamının sağlanması için evrimsel bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Yaratıcılık ve ruhsal durum arasındaki ilişki uzun yıllardan beri anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Psikanalitik yaklaşımda yer alan, sanrıların ve yaratıcılığın her ikisinin de bilinç dışına yöneldiğine dair açıklamalar da bu karışıklığı desteklemektedir. Oysa ikisi arasında belirgin farklılıklar vardır. Psikozda kişinin tüm enerjisi dış nesnelere çekilerek kendi benliğine dönmekte ve önce yargular oluşmaktadır. Kişi bu yargulara yönelik veriler toplamaktadır. Yaratıcılıkta ise kişi tüm kalıp ve önyargulardan uzaklaşmaktadır. Ayrıca yaratıcı kişilerin ruhsal bozukluk gösterme oranının, normal popülasyondan daha fazla olmadığı belirtilmektedir.^[3,5,18-20]

Ruh sağlığı ve hastalıkları alanında yaratıcılık; koruyucu, tedavi edici ve rehabilitasyon olmak üzere sağlık hizmetlerinin her basamağında etkili bir kavram ve araç olarak düşünülebilir. Organik mental bozukluklardan, otistik bozukluklara ve travma sonrası stres bozukluğuna kadar oldukça geniş bir uygulama alanına sahiptir. Toplumsal beceri kazandırma uygulamalarında, hastaya özgü, onun gereksinimleri ve ilgisi doğrultusunda sanatsal ve spor aktiviteleri önerilmektedir. Bu tür etkinlikler hastaların güçlenmeleri ve potansiyellerini ortaya çıkarmaları için önemli bulunmaktadır. Ayrıca, toplumsal yaşama uyum sağlamada, yaşama uyum aktivitelerinin kültürel özelliklere göre planlanmasında ve uygulanmasında yaratıcı yöntemler kullanılmaktadır. Hastaları tedaviye ikna etmede ve terapötik işbirliği kurulmasında sağlık çalışanlarının da yaratıcılıklarını kullanması gerektiği belirtilmiştir.^[11,21-26] Risk grubu olan ergenler ve genç yetişkinlerle yapılan araştırmalarda öz-etkililik ve yaratıcılığın, iyi oluşu artırıcı hareket ve dans terapisinin, öfke ve konfüzyonu azaltıcı etkisi olduğu ifade edilmiştir. Göçmenlerde yaratıcı sanatın, kültürel ve dile bağlı engelleri ortadan kaldırarak kişilerin kendilerini ifade etmelerini sağladığı belirtilmiştir. Böylece çoğunlukla somatize edilen kaygılarını ve sorunları ifade eden göçmenlerin, sessizliklerini bozarak, ruhsal sağlıklarının korunabileceği ileri sürülmüştür.^[27-29]

Bilimsel ya da sanatsal üretimler, hayata dair bilgi ve deneyimleri dolayısıyla da hayatı değiştirme gücüne sahiptir. Sanata dair uygulamalar modern insanın varoluşunu yaratıcı ve otantik bir şekilde ortaya koymasını sağlamaktadır. İdeal benliğe ulaşma yaratıcı fantezilerle olmaktadır. Yani sanatsal ürün, mükemmel bir kendilik simgesidir, bilinç dışının dışavurumudur ve kişiyi kendisiyle yüzleştirmektedir. Böylece yaratıcılık kendini tanıyan ve amaçlarını belirleyen kişinin hiçleşmesini önler, yaşamına anlam ve derinlik kazandırır.

Bu nedenle psikoterapilerde terapistler hem kendi yaratıcılıklarını ortaya koymakta hem de hastalarının/danışanlarının yaratıcılıklarını geliştirmektedirler. Konserve rollerden kurulan ve spontanlığını kazanan hastalar/danışanlar yaşamlarını anlamlı bir şekilde sürdürmektedirler.^[5,30-32]

Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliğinde Yaratıcılık

Hastaya uygun bakımın verilmesi için hastayı tanıma, anlama ve bakım gereksinimlerinin doğru belirlenmesi gerekmektedir. Duygu ve düşünceler iletişim yoluyla, dilsel anlatımla olmaktadır. Simge ve sembollerden oluşan dil bizi yönlendirir, hayatı sınırlarının içine hapseder, belli kategorilere ayırır. Yaratıcılık işte bu kategorileri esnetir, yeni, özgün ve özgür kategoriler oluşmasını sağlar. Yansıtmayla bilinçdışı materyalin ortaya çıkmasına ve üzerinde çalışılarak olumlu davranış değişikliklerinin yapılmasına imkan sağlar. Üstelik yalnızca kişinin yaratıcılığı değil; başkasının yapmış olduğu yaratıcı ürünler de yapılan özdeşimlerle içgörü ve katarsis sağlayarak iyileşmeye yardımcı olmaktadır. O halde ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireleri, hastalar için iletişime uygun bir çevre oluşturmalı ve yaratıcı tekniklerle uygun girişimlerde bulunmalıdır.^[5,32-34] Hastaların duygularını anlamada kullanılacak çeşitli teknikler bulunmaktadır. Örneğin müzik terapi, öfke ve derinlerdeki duyguların güvenli bir şekilde araştırılmasını sağlayabilmektedir. Olumsuz duyguların uygun ifade şekilleriyle yüceltirilmesine olanak sağlanmaktadır. Kişilerin ilişki motivasyonunu yükseltmektedir. Ayrıca, kelimelere ihtiyaç duymadan kendi içsel dünyalarıyla ilişki kurabilme imkanını sunmaktadır. Bu yaratıcılığa dayalı uygulamaların yanında, duyguların ifadesinde kişilerin kendi yaratıcılıkları da etkilidir. Nitekim Czernecka ve Szymura (2008), aleksitimik kişilerde, aleksitimik olmayanlara göre, yaratıcılığı anlamlı düzeyde düşük bulmuştur. Ayrıca yaratıcılığa dayalı uygulamalardan psikodinamik sanat terapisinin, kişilik bozukluğu olan hastalarda, kişilerarası ilişkileri güçlendirdiği ve yaşamda sorumluluk almalarını arttırdığı belirtilmektedir. Yani yaratıcılığa dair uygulamalar, kişilerde yalnızca içgörü ve katarsis sağlamakla kalmaz aynı zamanda yaşamda daha uyumlu ve aktif bir şekilde yer almalarını da sağlamaktadır.^[35-38]

Ruh sağlığı ve hastalıkları alanında bilgi tabanlı, işbirlikçi, bütüncül, hasta ve iyileşme odaklı bakım gerekmektedir. Klinik süpervizyon, olumlu risk alma ve sanat terapistlerinin desteği, alana güç vermektedir. Yaratıcılığın, ruh sağlığına ve hemşireliği uygulamalarına etkisi göz önüne alındığında, ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği için de bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Ruhsal hastaların hem klinikteki tedavi süreçlerinde hem de topluma uyumlarında sanatsal uygulamalar yer almalıdır. Yaratıcılığa dair uygulamalar, hastaların becerilerini geliştirmesinin yanında, duygu ve düşüncelerini farklı yollarla anlatma imkanı da vermektedir. Hastaların

benlik saygılarını, sosyal ilişkilerini ve baş etme becerilerini desteklemektedir. Ayrıca yaratıcı uygulamalar çalışanların da motivasyonunu olumlu etkilemektedir.^[33,39-44]

Hemşireliğin profesyonel bir meslek olarak kabulü ve diğer meslek gruplarından ayrımı için kuramları denemeleri, eleştirmeleri ve geliştirmeleri beklenmektedir.^[45] Nitekim günümüzde ruh sağlığı ve hastalıkları hemşirelerinin ilgi alanlarında kuram geliştirme, kuramları birbirleriyle birleştirme bulunmaktadır. Ayrıca ruh sağlığı ve hastalıkları hemşirelerinden beklenen özellikler olarak karar verme yeteneğine sahip olma, durum analizi yapabilme, problemleri saptama ve çözebilme, alternatif çözümler üretebilme becerileri olduğu görülmektedir.^[46] Sonuç olarak yaratıcılık ve yaratıcı düşünme becerilerinin, ruh sağlığı ve hastalıkları hemşirelerinin işlevlerini yerine getirebilmelerinde önemli düzeyde olumlu etkiler sağlayacağı söylenebilir.

Sonuç

Hızla gelişen teknoloji ve farklılaşan yaşam koşulları, sağlık hizmetlerinde yenilikler yapılması gerekliliğini getirmiştir. Kesintisiz olarak hastalara hizmet veren hemşireler de bakımlarında yenilikçi ve yaratıcı girişimlerde bulunmalıdır. Yaratıcılık kişilerin iyi oluşunu, psikososyal becerilerini ve sorunlarla baş etme becerilerini arttırmaktadır. Bu nedenle, toplumla uyumları bozulmuş ve pek çok alanda sorun yaşayan bireylerin alacağı tüm hizmet basamaklarında, yaratıcı girişimlerin önemi daha da artmaktadır. Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşirelerinin hem kendi yaşam kaliteleri hem de daha nitelikli bakım hizmeti verebilmeleri için yaratıcılıklarını geliştirmeleri gerekmektedir. Hemşirelerin çalışma ortamlarının buna göre geliştirilmesi topluma önemli kazanımlar sağlayacaktır. Hemşirelik mesleği, özünde varolan gelişim ve değişim potansiyelini gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğunu da böylece yerine getirmiş olacaktır.

Kaynaklar

1. Türk Dil Kurumu. Yaratıcılık. 25 Ekim 2014, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5464ba8908bc75.31329226.
2. Yıldırım E. Bilgi çağında yaratıcılığın ve yaratıcılığı yönetmenin önemi. Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi 2007;12:109-20.
3. Vexliard Yaratıcılık teorileri ve eğitim. 12 Mart 2014, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/964/11878.pdf>.
4. Çam O, Engin E. Bireysel psikoterapi. Çam O, Engin E, editör. Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi; 2013. s. 969-1010.
5. May R. Yaratma cesareti (Oysal A çev.). İstanbul: Metis, 2013. (Orijinal basım tarihi 1975).
6. Engin E. Psikiyatrik ve Psikososyal kuramlar ve kavramlar. Çam O, Engin E, editör. Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi; 2013. s. 23-55.
7. Khorshid L. Hemşirelikte yaratıcılık ve yenilik. I. Temel Hemşirelik Bakımı Kongresi Kitabı 2010; İzmir: 1-4.
8. Şen HT, Yılmaz FT, Gürdoğan EP. Hemşirelikte yaratıcılık. Akademik Bakış Dergisi 2013;38:1-8.

9. Tulum YD, Memiş S. Hemşirelik eğitiminde yaratıcılığı geliştirme. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2006;22:245–52.
  10. Lane MR. Creativity and spirituality in nursing: implementing art in healing. *Holist Nurs Pract* 2005;19:122–5.
  11. The American Art Association. Art therapy bibliography: Select studies, articles and publications, 2012. 14 Mayıs 2015, <http://www.arttherapy.org/upload/arttherapybibliographyselectstudiesarticlespublications.pdf>.
  12. Art Council England. The arts, health and wellbeing. 2008. 5 Mayıs 2015, <http://www.artscouncil.org.uk/media/uploads/phpC1AcLv.pdf>.
  13. McCloskey JC, Bulechek GM (editors). *Nursing interventions classification (NIC) Third Edition*. Missouri: Mosby; 2000.
  14. Chan ZCY. Exploration of artistry in nursing teaching activities. *Nurse Educ Today* 2013; <http://dx.doi.org/10.1016/j.nedt.2013.11.0009>.
  15. Le Storti AJ, Cullen PA, Hanzlik EM, Michiels JM, et al. Creative thinking in nursing education: preparing for tomorrow's challenges. *Nurs Outlook* 1999;47:62–6.
  16. Şen HT, Yılmaz FT, Gürdoğan E. Hemşirelik ve yaratıcılık. I. Temel Hemşirelik Bakımı Kongresi Kitabı İzmir 2010. s. 151.
  17. Yıldırım A. Estetik bilme ve hemşirelik. *Balikesir Sağlık Bil Derg* 2013;2:69–76.
  18. Kılıç EZ. İnsan denen yaratıcı hayvan. *Psikeart* 2010;8:8–17.
  19. Şimşek BK. *Yaratıcılık Özgürlüktür*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti; 2012.
  20. Mete L. Psikoz ve yaratıcılık su geminin içinde mi altında mı?. *Psikeart* 2010;8:52–7.
  21. Blomdahl C, Gunnarsson AB, Guregård S, Björklund A. A realist review of art therapy for clients with depression. *The Arts in Psychotherapy* 2013;40:322–30.
  22. Fung CHM. Asperger's and musical creativity: The case of Erik Satie. *Personality and Individual Differences* 2009;46:775–83.
  23. Binkley E. Creative strategies for treating victims of domestic violence. *Journal of Creativity in Mental Health* 2013;8:305–13.
  24. Riley P, Alm N, Newell A. An interactive tool to promote musical creativity in people with dementia. *Computers in Human Behavior* 2009;25:599–608.
  25. Paylo MJ, Darby A, Kinch S, Kress VE. Creative rituals for use with traumatized adolescents. *Journal of Creativity in Mental Health* 2014;9:111–21.
  26. Liberman RP. *Yetiyetiminden İyileşmeye- psikiyatrik iyileştirim El Kitabı*. American Psychiatric Publishing, Inc. Washington DC, 2008'den çeviri: Yıldız M. *Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği*, Ankara, 2011.
  27. Tamannaefar MR, Motaghedifard M. Subjective well-being and its subscales among students: The study of role of creativity and self-efficacy. *Thinking Skills and Creativity* 2014;12:37–42.
  28. Anderson AN, Kennedy H, DeWitt P, Anderson E, et al. Dance/Movement therapy impacts mood states of adolescents in a psychiatric hospital. *The Arts in Psychotherapy* 2014;41:257–62.
  29. Shik AWY. Integrating creative art into a community-based mental health program for Asian American transition age youth. *Children and Youth Services Review* 2013;3:377–83.
  30. Eracar N. *Sözden öte (Sanatta terapi ve yaratıcılık)*. 3P Yayıncılık 2013.
  31. Göka E. Varoluşçuluğa göre yaratıcılık. *Psiokoart* 2010;8:40–50.
  32. Kaptanoğlu C. Yaratıcılık "katillerin" ayrıcalığıdır. *Psikeart* 2010;8:18–29.
  33. Eren N. Psikiyatri hemşireliğinde psikodinamik sanat terapisi. III. Uluslararası VII. Ulusal Psikiyatri Hemşireliği Kongresi Ankara, Kongre Kitabı 2014. s. 63–7.
  34. Çam O, Dülgerler Ş. Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliğinde tedavi edici temel araçlar: Ortam ve iletişim. Çam O, Engin E, editör. *Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi; 2013. s. 157–78.
  35. Pool J, Odell-Miller H. Aggression in music therapy and its role in creativity with reference to personality disorder. *The Arts in Psychotherapy* 2011;38:169–77.
  36. Mössler K, Assmus J, Haldal TO, Fuchs K, et al. Music therapy techniques as predictors of change in mental health care. *The Arts in Psychotherapy* 2012; 39:333–341.
  37. Eren N, Öğünç NE, Şahin D, Saydam B. Kişilik bozukluklarının uzun dönemli psikodinamik sanat psikoterapi sürecinde psikoterapist gözlemleri. III. Uluslararası VII. Ulusal Psikiyatri Hemşireliği Kongresi Ankara, Kongre Kitabı 2014. s. 234–35.
  38. Czernecka K, Szymura B. Alexithymia–imagination–creativity. *Personality and Individual Differences* 2008;45:445–50.
  39. Belli S. A psychobiographical analysis of Brian Douglas Wilson: Creativity, drugs, and models of schizophrenic and affective disorders. *Personality and Individual Differences* 2009;46:809–19.
  40. Flor RK, Bita A, Monir KC, Zohreh ZZ. The Effect of teaching critical and creative thinking skills on the locus of control and psychological well-being in adolescents. *Procedia Soc Behav Sci* 2013;82:51–6.
  41. García-Goñi M, Maroto A, Rubalcaba L. Innovation and motivation in public health professionals. *Health Policy* 2007;84:344–58.
  42. Gillam T. Creativity and mental health care. *Mental Health Practice* 2013;16:24–30.
  43. Lejsted M, Nielsen J. Essay art created by psychiatric patients. *Lancet* 2006;368:510–1.
  44. Murray G, Johnson SL. The clinical significance of creativity in bipolar disorder. *Clin Psychol Rev* 2010;30:721–32.
  45. Gümüş AB. Hemşirelik kuram ve modelleri. Çam O, Engin E, editör. *Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi; 2013. s. 59–84.
  46. Çam O. Ruh sağlığı ve hastalıklarına genel bakış. Çam O, Engin E, editör. *Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi; 2013. s. 5–19.
- 3. Uluslararası 7. Ulusal Psikiyatri Hemşireliği Kongresi'nde poster bildirisi olarak sunulmuştur (1-3 Eylül 2014, Ankara).